Jolsvai András

Vita a Tudós Társaságban

(részlet a Nincsen számodra hely című regényből)

A következő hétfőn, a szokásos tiszteletkörök után Imre János jelentkezett szólásra. Ez már önmagában is különös jelenségnek számított, hát még, hogy a professzor a kabátjából hosszú papírtekercset húzott elő – mintha egy múmiát vetkőztetett volna le előbb –, azt maga elé tartotta, és folyamatosan olvasni kezdett. Azaz csak úgy tett, mintha olvasna: a hozzá közel ülők később állították, hogy a tekercsen nem volt szöveg, hanem csak különféle betűk, rövidítések, számok és jelek kombinációja. Imre azonban – nem hiába volt filozófus és matematikus egyszerre, s nem hiába tanított logikát a pesti egyetemen – tökéletesen kiismerte magát közöttük.

– Tekintetes Társaság! – kezdte azon a kenetteljes hangon, ahogy a katolikus papok beszélnek, zengőn és dalolva, a latin nyelv ritmusával szelídítve meg a magyar szót – Nyilván mindannyian egyetértenek velem abban, hogy a nemzetek történeteit elfogultság vagy előítélet nélkül vizsgálván azon nevezetes eredmény ötlik szemünkbe, hogy a tudományoknak és a nemzeteknek virágzása mindenütt és mindenkoron együtt járt, és hogy a tudományok elhanyagolását mindenütt valamint szellemi sötétség és erkölcsi romlottság, úgy elerőtlenedés és felbomlás követte.

Imre professzor leengedte a kezét, és végighordozta tekintetét a jelenlevőkön, hogy – jó tanárként – megbizonyosodjon róla, mindenki követte és megértette a szavait. S aztán, hogy tételét bebizonyítsa, belefogott az akadémiák történetébe. A költő a Ptolemaiusnál szenderedett el, Kazinczy – ki közben visszatért Széphalomról – a kínai példa említésekor fogott egy kézirat olvasásába (Szentmiklóssy Alajos küldött neki egy szép episztolát), Döbrentei a francia akadémia történeténél hagyta abba a jegyzetelést, s elhatározva egyben, hogy majd elkéri Imrétől az egész beszédet, s úgy mellékeli az ülés jegyzőkönyvéhez. Helmeczynek pedig a história szó többszöri említése után eszébe jutott végre a legjobb magyar megfelelője. Történelem, írta le magának egy plajbásszal, sietve, s mert nemrégiben elhatározta, hogy

mostantól minden nap megajándékozza a nemzetét egy új szóleleménnyel. Múlt héten olyan sikerdarabjai születtek, mint a párbeszéd vagy az izom, az értelmiségről már nem is beszélve, vasárnap a szeszélyt alkotta meg, ma reggel a cukrászt. De a történelem mindegyiket veri: megelégedve gondolt rá, hogy ezzel végleg beírta magát a magyar nyelv históriájába. Azaz történelmébe.

Imre professzor közben eljutott a fényes tizennyolcadik századig, s irgalom nélkül, matematikai alapossággal végighaladt az összes fellelhető akadémián, az oroszon, a francián, az angolon, sőt, még a németen is, nem hagyva szó nélkül a bécsi és prágai – boldogult Mária Terézia által szervezett – akadémiákat sem. Széchenyi lovaglópálcájával (a pályáról jött, nem is volt ideje átöltözni) a csizmáját ütögette, s közben szomorúan konstatálta, hogy zsebórát ezúttal otthon hagyta (vagy elvesztette lovaglás közben?), Teleki ujjaival dobolt az asztalon, miközben igyekezett a legérdeklődőbb arcát felölteni. Schedel aggodalmasan kiszámolta, hogy a professzor a jegyzetei negyedénél tart, s feltéve, de nem megengedve, hogy minden jel, rövidítés és ákombákom ugyanakkora beszédrészletet von maga után, legalább két és fél órát fog még tartani a szónoklat, amíg a végére ér.

Közben Imre professzor megint végzett egy tekercsrészlettel, megint felemelte a fejét, s körbehordozta tekintetét a nebulókon. Elégedetten állapította meg, hogy a bőséggel előszámlált históriai példák meggyőzték, vagy legalábbis eléggé kimerítették a társaságot, rátérhet tehát beszédének voltaképpeni tárgyára.

– Mélyen tisztelt uraim! Többen állítják, hogy a magyar tudós társaság kirekesztőleg nyelvi intézet. Többször idéztetett már a rendszabások első pontja, mely így hangzik: ”A magyar tudós társaság a tudományok és szépművészetek minden nemeiben a nemzeti nyelv kimíveltetésén igyekszik egyedül.” Ugyan mit jelenthet, ha higgadt kebellel vizsgáljuk a dolgot, ezen első pont, melyben a tudományok és szép művészségek a nemzeti nyelv kimíveltetésével az egyedül szócska által oly különös összeköttetésbe jöttek? Mire vonatkozik ez az egyedül? – Imre János felvitte a hangsúlyt, és megállott egy súlyos pillanatra, mintha választ várna hallgatóitól. A teremben bizonyos élénkség támadt, többen fészkelődni kezdtek, mások jegyzetelésbe fogtak, Helmeczy, jó szokása szerint, eltűnt, mint a kámfor.

Imre várt még – rutinos tanár volt, és papként is megtanulhatta, milyen a hatásos szónoklat –, aztán folytatta.

– Az egyedül az igyekszikre nem vonatkozhatik, mert micsoda értelme volna annak, hogy a tudós társaság csak egyedül igyekszik?

Malícia nélkül ennek ép értelmet tulajdonítani nem lehet. S így elesvén az egyedül szócska az igyekszíktől, nyilvánvaló, hogy az csak a nemzeti nyelv kimíveltetésére vagy a tudományok és szépművészségekre vonatkozhatik. Az első esetben a Rendszabás képtelenséget foglalna magában, mert mi az: a tudományokban és a szépművészségekben egyedül a nyelvet művelni? Avagy lehet-e célja valamely társaságnak oly tudós vagy szépirodalmi munkákat nyújtani a közönségnek, melyek nem belbecsük, hanem nyelvi köntösük által tetszenek? Én legalább nem képzelhetek magamnak tudományos munkát vagy csak költeményt is, melynek legesztelenebb ideái csupán a nyelv miatt tetszhetnének. Sőt, általános észrevétel az, hogy soha sem a szó az, mi helyes vagy szép, hanem az eszme, mely általa kifejeztetik. A második esetben a Rendszabás értelme ez volna: hogy a magyar tudós társaság egyedül a tudományok és szépművészségek által míveli a nemzeti nyelvet, s ennek ép értelméről kételkedni nem lehet.

Imre János hirtelen zsebre vágta jegyzetnek használt ákombákomait, és olyan arccal mustrálta végig a termet, mint a légtornász, aki végrehajtott egy veszélyes ugrást a trapézon, és most várja a tapsokat. De azok nemigen jöttek. A professzor nem értette a dolgot. Világosan levezetett egy klasszikus szépségű logikai feladatot, bebizonyította, hogy az akadémia csak úgy teljesítheti be hivatását, ha az egyes tudományterületeket magas szinten műveli – s mintegy mellékesen, mindezt magyar nyelven teszi. A tudomány fejlődésével persze majd fejlődik, tökéletesedik a nyelv is, de csakis az elsőből következhet a második, nem pedig fordítva. S ha ezt bebizonyítottuk – vélte Imre János –, ebből már nem nehéz levonni a helyes következtetéseket.

De minthogy sem helyeslés, sem ellenkezés nem követte a beszédet, Imre professzor várt még néhány pillanatot, s aztán, zavartan inkább, mint győztesen, leült.

– Csak ennyit akartam mondani – szűrte a szót a fogai között.

A szokatlanul hosszú csöndet ezúttal az okozta, hogy mindenki, aki jelen volt, másképp értelmezte a történteket. Az Aurórások biztosak voltak benne, hogy egy összehangolt ellentámadás első rohamáról van szó. Imre Jánost kora, baráti köre és tudományterülete is elválasztotta tőlük, s bár eddig nem állt sorompóba az ellentábor színeiben sem, világos volt, hogy oda tartozik. A döbrenteiánusok azonban nem sorolták automatikusan maguk közé, s ha őt kérdezik, ő sem nyilatkozott volna így. Sőt, igazán meglepődött volna, ha tudja, micsoda árkok fölött lépdelt ő eddig gyanútlanul. Ő csak egy logikai ellentmondásra akarta felhívni a figyelmet, mely árnyékot vethet a további munkára. Döbrentei,

aki mostanában mindenkiben ellenséget látott, személyes támadásnak fogta fel a dolgot, sőt, sőt, árulásnak, hiszen köztudott volt, hogy az alapszabályok megalkotásához – bár egész bizottság dolgozott rajta annak idején – mégiscsak neki volt a legtöbb köze. Ha a rendszabások értelmetlenek, azt könnyen az ő nyakába varrhatják. Széchenyi lázadásnak tartotta Imre beszédét (ki javasolta felvétetni annak idején ezt a kígyót, mélázott magában, de sajnos már nem jutott eszébe), a költő azon mosolygott, mennyire másképp látja a nyelv teremtő erejét egy poéta és egy filozófus – ő bizony könnyen el tudja képzelni, hogy szépséges szavakkal hirdessen az ember gyászos eszméket, sőt, még – horribile dictu – azt is, hogy a szavak, mintegy jelentésüktől függetlenül, esztétikai szépséggel bírjanak. Kazinczy katolikus ármányt látott a csak a beszédben, a papi lobby előretörését, Schedel az irodalmárok elleni nyílt támadást.

Csupán Teleki értette pontosan, mi történt. Teleki, aki nagy szorgalmú, művelt és tehetséges tudós volt egyfelől, és nagy szorgalmú, művelt és tehetséges államhivatalnok másfelől. Az ő számára volt világos egyedül, hogy Imrének persze igaza van, a Rendszabások feloldhatatlan ellentmondást tartalmaznak, de nekik most még éppen az a feladatuk, hogy ne vegyék észre ezt az ellentmondást. Hogy csináljanak úgy, mintha ebből semmi nem következne. Hiszen az az első pont éppen azért lett így megfogalmazva, hogy egyszerre tessék az arisztokratáknak (akik nemes célra adakozhatnak), a nemzetnek (mely magyarságunk megőrzésének zálogát látták benne), és a hatalomnak (mely írásba kapta, hogy a társaság ártatlan nyelvi kérdésekkel foglalkozik majd, s nem fog politizálni, de még filozofálni sem, egyáltalán, kerülni a veszélyes gondolatok terjesztését – és melyik gondolat nem veszélyes egy uralkodónak, amely nem tőle származik?). És, minthogy a magyar nyelv jelenleg olyan állapotban van, hogy még jó ideig ad elég feladatot nekik, míg ráncba szedik, ráérnek majd feloldani ezt az ellentmondást évtizedek múlva. Addig meg úgy kell csinálni, mintha semmit sem vettek volna észre.

Teleki látta, hogy Széchenyi arca egyre vörösebb, s a fogai is csikorognak, s az ilyesmi sosem jelentett jót. Nyugtatólag a sróf karjára tette a kezét, s azt mondta a jegyzőkönyvnek:

-A jövő évi nagygyűlésre halasztva!

És olyan gyorsan berekesztette az ülést, hogy mire Schedel, az aznapi jegyzőkönyvvezető kitette az utolsó pontot, már senki nem volt a teremben.

Imre János megelégedetten lépdelt a Dunasoron. Megcselekedte, amit megkövetelt a haza. S jövőre, a nagygyűlésen azt is elmondja majd, hogyan kellene átalakítani az egész társaságot, hogy értelme legyen ezeknek a hétfői találkozásoknak.

Nem tudta, honnan is tudhatta volna, hogy egy év múlva már nem lesz életben.